

REIAL SOCIETAT ARQUEOLÒGICA TARRACONENSE
FUNDADA EL 1844

BUTLLETÍ
ARQUEOLÒGIC

EDITAT DES DEL 1901

TARRAGONA

Època V, any 2016-2017, núm. 38-39

BUTLLETÍ ARQUEOLÒGIC

REIAL SOCIETAT ARQUEOLÒGICA TARRACONENSE

Director: JORDI LÓPEZ VILAR

Consell de Redacció

JOAN-VIANNEY, Mª ARBELOA, DIANA GOROSTIDI, MANUEL FUENTES,
RAFAEL GABRIEL, MANEL GÜELL, ELOY HERNÁNDEZ, OSCAR MARTÍN,
LLUÍS PIÑOL, JAUME TEIXIDÓ, JOSEP Mª VERGÉS

Consell Assessor

JUAN MANUEL ABASCAL (Universitat d'Alacant)
ACHIM ARBEITER (Georg August Universität Göttingen)
MARCO BUONOCORE (Biblioteca Apostolica Vaticana)
EUDALD CARBONELL (Universitat Rovira i Virgili)
VALENTÍ GUAL (Universitat de Barcelona)
PATRICK LE ROUX (Universitat de París XIII)
JOSEP Mª NOLLA (Universitat de Girona)
PATRIZIO PENSABENE (Università di Roma La Sapienza)
ISABEL RODÀ (Institut Català d'Arqueologia Clàssica)
JOAN SANMARTÍ (Universitat de Barcelona)

Amb l'ajut de:

SUMARI

M. GARCÍA-DÍEZ, I. VIGIOLA-TOÑA, A. CEBRIÀ, J. M. VERGÈS, M. PEDRO, F. X. OMS, J. I. MORALES, <i>Motius rupestres a la cova foradada (Calafell, Baix Penedès, Tarragona)</i>	5
JOSEP MARIA VERGÈS, LAURA MUÑOZ-ENCIMAR, MIREIA PEDRO, AMÈLIA BARGALLÓ, MARTA FONTANALS, JUAN IGNACIO MORALES, ANDREU OLLÉ, ETHEL ALLUÉ, HUGUES-ALEXANDRE BLAIN, JUAN MANUEL LÓPEZ-GARCÍA, MARINA LOZANO, PATRICIA MARTÍN, <i>La Cova dels Galls Carboners (Mont-ral, Alt Camp), una cavitat d'inhumació col·lectiva durant l'edat del Bronze</i>	17
JORDI LÓPEZ VILAR, <i>Nou tram de la façana sud-occidental del Fòrum provincial de Tàrraco</i>	45
PERE GEBELLÍ BORRÀS, <i>Notas sobre la peça MNAT 7465 amb representació d'una Victòria</i>	59
JOAN CANELA GRÀCIA, RAMON JÁRREGA DOMÍNGUEZ, JORDI LÓPEZ VILAR, <i>El Camí de Bràfim (Puigpelat, Tarragona): Un nou taller productor d'àmfores vineres de la forma Dressel 2-4</i>	65
RAMON JÁRREGA DOMÍNGUEZ, <i>Les ceràmiques romanes de la vil·la de Can Montagut (Marçà). Dades per a l'estudi del poblament rural romà al Priorat</i>	81

JAUME BENAGES I OLIVÉ, <i>Sindila, un nou rei visigot</i>	141
EMMA ZAHONERO MORENO, JESÚS MENDIOLA PUIG, <i>El retablo de la capilla de Santa María de los Sastres de la catedral de Tarragona: nuevos datos tras su restauración</i>	153
MARC OCAÑA SALVAT, <i>De la torre dels Galls Carnuts, a ca l'Escarnut (Aiguamúrcia, Tarragona)</i>	171
GENER GONZALVO I BOU, <i>Peces històriques i arqueològiques de Poblet actualment fora del monestir (segles XII-XV)</i>	187
JOSEP LLOP TOUS, <i>Notícies sobre l'arquitecte Jaume Amigó a l'Arxiu de la Baronia d'Entença</i>	199
PERE CRISTÒFOL I ESCORSA, <i>Els plànols i dibuixos dels "Apuntamientos", una font gràfica de la guerra dels Segadors</i>	209
SALVADOR-J. ROVIRA I GÓMEZ, <i>La història moderna de Tarragona, estat de la qüestió</i>	225
PERE CARDONA I BUENO, <i>El P. Arcàngel de Tarragona (1810-1855)</i> . . .	259
<i>Necrològica de Gener Gonzalvo i Bou</i>	269
Normes de presentació dels originals	277

NOU TRAM DE LA FAÇANA SUD-OCCIDENTAL DEL FÒRUM PROVINCIAL DE TÀRRACO

JORDI LÓPEZ VILAR

Institut Català d'Arqueologia Clàssica

RESUM

Es presenten els resultats de la intervenció arqueològica efectuada al C/ Enrajolat 16 de Tarragona. És notable un gran tram del mur romà corresponent a la façana sud-occidental del Fòrum provincial edificat amb la tècnica de l'*opus quadratum*. La lectura dels diferents elements de la façana ha permès documentar-ne l'evolució des del segle I dC fins els nostres dies.

ABSTRACT

*A presentation is made of the results of the archaeological excavations carried out at Carrer Enrajolat, 16 in Tarragona. Particularly noteworthy is a large section of the south-western façade of the provincial Forum, built using the *opus quadratum* technique. The study of the various elements of the façade has made it possible to trace its evolution from the first century AD up until the present day.*

Paraules clau: Tarraco, Fòrum Provincial, arquitectura romana.

Key words: Tarraco, Provincial Forum, Roman architecture.

La rehabilitació de la façana que correspon al núm. 16 del carrer Enrajolat (Tarragona), ha comptat amb un seguiment arqueològic que ha implicat la supervisió del repicat d'arrebossats, la identificació de les diferents fases constructives i la documentació gràfica corresponent. La intervenció arqueològica, dirigida per mi mateix i la documentació gràfica, duta a terme per Josep M. Puche i Iñaki Matias, de l'ICAC, ha permès documentar un nou tram de la façana sud-occidental del fòrum provincial de Tàrraco prou ben conservat.

Antecedents: el mur del Fòrum i el Mur Vell al carrer Enrajolat

Totes les façanes dels números parells dels carrers Enrajolat i Ferrers s'alcen sobre un grandios mur romà que serveix de límit entre el Fòrum provincial i el Circ romà. Aquest mur té uns 350 m de longitud i en alguns punts alçades superiors als 10 m. Es fonamenta directament sobre la roca i està construït

amb la tècnica de l'*opus caementicium* però a partir de les claus de les voltes del circ que s'hi recolzen és de grans blocs de pedra Mèdol ben esquadrats (*opus quadratum*). Bonaventura Hernández Sanahuja en va fer una bona descripció:

“... un fortísimo muro de sostenimiento (...) fabricado de un duro hormigón, y es el que se observa en el fondo de las bóvedas de las calles del Trinquet Vell y plaza de Cedazos (...) que tenía 2,68 de grueso (...). A los ocho o diez metros de altura, según los puntos, comienza la obra de sillería, de modo que, según se ve, los romanos para los cimientos y sitios caliginosos y húmedos, preferían a la piedra labrada, la mampostería, a cuyo fin empleaban la cal hidráulica”¹.

En la nostra intervenció hem documentat fins a 11 filades de carreus del mur original romà. Aquest mur s'aprofità en el segle XII com a muralla per tancar la ciutat pel migdia, una obra que consistí en apedaçar i recreïxer el mur romà. Aquesta muralla medieval s'anomenaria Mur Vell. Quan en el segle XIV es va ampliar el recinte urbà, amb la construcció de la Muralleta (sobre 1370) i la incorporació de l'àrea ocupada per les restes del Circ romà, la funció militar del Mur Vell va decreïxer i s'hi començaren a obrir portes i finestres. En tots els casos es tractava de les façanes posteriors de les cases números senars del carrer de la Nau.

La imatge del carrer es veié molt modificada a partir del segle XIX, moment en que es construïren de nou quasi totes les cases, amb el consegüent enderroc del mur romà i del Mur Vell. Precisament d'aquest fet tenim en escrits de Bonaventura Hernández Sanahuja un parell de testimonis de primera mà. Llegim a l'*Indicador arqueológico*: “No hace muchos años que se veía aún en la pared de aquellas casas un gran trozo del muro del citado palacio, de dos metros de grueso, y otros tantos de altura, el cual fue demolido al construir los modernos edificios. Con dolor vimos levantar uno a uno los magníficos sillares que lo componían, colocados todos en seco y trabados entre sí con gruesos grapones de hierro del que solo quedaba el óxido”². I als *Recuerdos monumentales*, referint-se a la veïna casa núm. 14 que es construí de nova planta l'any 1853³: “Cuando hace pocos años se reedificó la casa n. 13 de la calle de la Nau, al deshacer la pared que da al Enladrillado, se encontraron hasta cinco hiladas superpuestas de enormes piedras de sillería, pertenecientes al ya mencionado muro del palacio; estos grandes sillares estaban sólidamente unidos unos a otros por medio de

1. HERNÁNDEZ 1877: 58.

2. HERNÁNDEZ-TORRES 1867: 19-20.

3. Es tracta de la casa Nau 13 = Enrajolat 14, coneguda com a casa Iglesias o casa de Joan Olivé. L'arquitecte fou Francesc Barba Masip, artífex també de la façana del Palau municipal, que seria nomenat president de la Societat Arqueològica Tarraconense el 1868.

gruesos grapones de hierro, sin argamasa ni material de ningún género, y tanto los sillares de la primera hilada, como los demás superpuestos, conservaban en su superficie el agujero o agujeros de una o dos gripias, según su peso y tamaño, lo que manifiesta de una manera incontestable, que fueron subidos de la parte baja por medio de gruas”⁴.

La progressiva obertura de portes va fer desaparèixer pràcticament totes les restes romanes i medievals, que s’han conservat només puntualment, com per exemple una part del Mur Vell en el núm. 6 actualment visible. En canvi, per sota del nivell del carrer, es conserva perfectament el mur romà de carreus que serveix de basament a totes les façanes i que va quedar al descobert en les excavacions arqueològiques del carrer l’any 2012 i que malauradament es va tornar a soterrar⁵.

Pel que fa a la nomenclatura del carrer, el carrer Enrajolat va ser, fins el segle XIV en que es construí la Muralleta, una àrea que quedava fora del recinte emmurallat. A partir del segle XIV consta ja com carrer de la Corderia, degut a que a es trobaven en aquest lloc les botigues de soguers i corders. La nomenclatura de la Corderia es troba ja documentada l’any 1409. A principis del segle XV s’esmenta el “mur de la Corderia” fent referència al Mur Vell del segle XII que tancava la ciutat per migdia. A finals del segle XVI i principis del segle XVII passa a ser conegut com carrer de les Portes Falses, un nom que també va adoptar el carrer Ferrers, degut a que les portes que s’obrien al carrer Enrajolat eren, en realitat, les portes del darrera o secundàries de les cases que tenien façana principal al carrer de la Nau, com passa encara avui dia. A principis del segle XVIII s’anomena carrer de les Portes Falses de l’Infermer en referència a algun personatge que ostentava aquesta dignitat eclesiàstica i que tindria casa al dit carrer. També el trobem referenciat com carrer de les Portes Falses de D. Gabriel de Borràs i carrer de les Portes Falses de Borràs i Infermer. A principis del segle XIX apareix la nomenclatura actual: carrer Enrajolat, en al·lusió al seu paviment de rajoles⁶.

Documentació prèvia. Notes d’arxiu i iconografia

A partir de l’any 1838, com a conseqüència de la nova normativa municipal,

4. HERNÁNDEZ 1877, 59.

5. En una actuació urbanística més que discutible, on van aflorar les restes del mur del fòrum i del Circ romà perfectament conservades. L’arquitecte responsable, amb el vist-i-plau de les autoritats municipals i de la Generalitat, va decidir cobrir de formigó totes les restes del Circ romà.

6. Dades extretes d’ANDREU DE PALMA 1958: II, 44-45 i SALVAT 1961: 189-191.

els tràmits d'expedients de la nova construcció o reformes d'edificis comencen a adjuntar una memòria del propietari i plànols. Això va significar la creació d'una sèrie de lligalls independents per cada cas. Malgrat tot, s'observen molts casos en què es prescindiren dels requeriments legals i de fet no és fins a mitjan segle XIX que els plànols acompanyen sistemàticament les peticions de noves obres⁷.

En el nostre cas, la recerca a l'Arxiu Històric Municipal de Tarragona ha estat reeixida i ha permès localitzar una sèrie d'expedients que ens aporten una informació inestimable per a la història de l'edifici des de mitjan segle XIX fins la darrera gran reforma poc abans de començar la guerra Civil. Dels documents es desprèn que la casa no es va fer de nova planta tota de cop, sinó que es va anar reformant lentament.

La primera reforma d'aquesta casa preexistent va consistir en construir una nova façana al carrer de la Nau, 15. El 17 d'abril de 1855 el propietari de la casa, Josep Martí Vandellós, lliurava una instància demanat permís d'obres a l'Ajuntament, acompanyada d'un alçat signat per Josep Rossell Rossell. L'obra va ser autoritzada el 21 d'abril⁸ i es va executar segons el plànol presentat, tal com pot observar-se avui dia. En les reixes d'entrada s'hi va fer constar l'any (1855) i les inicials del propietari (JM).

Nou anys més tard es demanava permís per reformar la façana posterior de l'edifici, la del carrer Enrajolat, 16. La instància anava signada per Anna Vehils, com a tutora del menor Joaquim Elias, i té data del 11 d'abril de 1864. S'adjuntava un alçat signat per l'arquitecte Antoni Gras Ribot. L'obra es va autoritzar el 22 d'abril⁹. Cal insistir en el fet que no es tracta d'una façana completament nova com la del carrer de la Nau, sinó d'una reforma que va consistir en tapiar antigues obertures i obrir-ne de noves, tal com ha evidenciat després el seguiment arqueològic. L'obra no va seguir fil per randa el projecte. En la planta baixa es van projectar quatre grans portes que no es van arribar a obrir i van quedar substituïdes per quatre petites finestres, probablement a causa de la dificultat de perforar el sòlid mur romà de carreus (d'un metre de gruix) i pels problemes d'estabilitat que podria haver suposat per tota la façana una actuació d'aquestes característiques.

El 17 de maig de 1883 el propietari, Sr. Joaquim Elias, presentava una instància per fer noves reformes en la façana del carrer Enrajolat, consistents en convertir les finestres de la planta golfa en balcons ("balcones rasgados") i per obrir una de les quatre portes de la planta baixa que s'havien projectat el 1864.

7. ORTUETA 2004; ORTUETA 2005: 810.

8. Arxiu Històric de la ciutat de Tarragona (=AHCT), P4060.

9. AHCT, P4073.

Adjuntava un plànol signat pel mestre d'obres Antoni Ras Pons¹⁰ que era en essència el mateix de 1864. El dia 11 de juliol es va autoritzar l'obra¹¹. La porta es va obrir i subsisteix actualment parcialment tapiada amb totxo massís i convertida en finestra. No sembla que s'arribessin a eixamplar les finestres de les golfes, ja que tant en fotografies antigues com en nous plànols de l'any 1933 figuren sense variació.

La darrera gran reforma s'efectuà l'any 1934 i va afectar les golfes (planta superior) que van ser convertides en dos pisos. El 14 de novembre de 1933 el propietari de la casa, Antoni Ferré Bosch, lliurava una instància a l'Ajuntament, acompanyada d'un plànol dels pisos projectats i alçats de les dues façanes segons projecte del conegut arquitecte Antoni Pujol Sevil¹². Els canvis a nivell de façana consistien en la transformació de les finestres en balcons i en augmentar la llum, cosa que es va traduir en un augment de l'alçada de la façana. El 4 de desembre es va autoritzar l'obra¹³. El 20 d'agost de 1934 l'obra estava acabada i el propietari va demanar permís per habitar els pisos, cosa que es va concedir el 30 d'agost¹⁴.

A més de la documentació arxivística, comptem també amb antigues imatges. La façana està representada en dos gravats antics publicats en l'obra de Laborde a principis del segle XIX, segons dibuixos de Ligier¹⁵, i també en una fotografia antiga.

1) Planxa L titulada "Vista del palau d'August, anomenat al país Torre de Pilat". A l'esquerra de la torre del Pretori i sobre la muralla es veu la part superior de les primeres façanes del carrer Enrajolat. En primer lloc, la petita casa del número 20. Segueix el número 18 on hi figuren representades les 5 finestres de la planta superior de golfes encara existents avui dia. A continuació ve la nostra casa (núm. 16) de la que només s'aprecia la última planta de golfes amb una successió de 6 finestres, tot i que sabem que en realitat n'hi havia, com a mínim, una més. L'altura de la casa núm. 16 és inferior a la núm. 18, tal com s'ha vist en el seguiment arqueològic.

10. El mateix mestre d'obres va participar en altres edificis com la casa Güell (Rambla Nova 10-12, de l'any 1875), casa Domingo (Rambla Nova 54, de l'any 1880) i casa Joan Dalmau (Rambla Nova 73, de l'any 1883).

11. AHCT, P4092.

12. Antoni Pujol Sevil (1902-2001). Les obres d'aquest arquitecte tarragoní han contribuït a configurar la imatge de la ciutat de Tarragona i d'altres indrets pròxims al llarg del segle XX. Entre la seva producció arquitectònica destaquen la Casa la Punxa, el cinema Fèmina, la urbanització de la Plaça Imperial Tàrraco, l'edifici-seu de La Caixa, l'ampliació de l'antic edifici de La Salle a la Plaça Imperial Tàrraco o el passeig Marítim de Salou.

13. AHCT, P4124.

14. AHCT, P13022/24.

15. Hem fet servir d'edició de l'Abadia de Montserrat de 1974.

2) Planxa LI titulada “Segona vista del palau d’August”. A l’esquerra del Pretori hi ha les primeres cases del carrer Enrajolat. Després del núm. 20 (de molt petites dimensions hi figura la casa núm. 18. Aquesta casa 18 s’ha representat sense finestres (s’han omès les que figuren en el gravat anterior) però en canvi es representen amb una major fidelitat les finestres de les golfes, cobertes amb arc de mig punt. Les 5 primeres finestres pertanyen a la casa 18; en canvi les dues següents no reflecteixen la realitat ja que la casa 18 tenia només 5 finestres (la central de les quals, com actualment, era quadrada) i les altres són ja de la casa núm. 16 i haurien d’estar a una altura inferior. Cal destacar en aquest gravat la presència d’un llenç de mur de grans carreus sobre la porta del núm. 20, evidentment un fragment del mur romà o del Mur Vell medieval.

3) La casa núm. 16 figura també en una fotografia antiga sense data però d’aproximadament l’any 1900¹⁶. Es tracta d’una imatge important perquè es veu com era el pis superior abans de la darrera reforma. El terrat era a un nivell més baix que l’actual i enlloc dels 4 balcons actuals hi havia 4 finestres de dimensions reduïdes.

Resultats

El procés de seguiment arqueològic ha permès documentar l’evolució històrica de la façana, amb una sèrie de fases de diferents èpoques que van des de l’època romana (segle I dC) fins les darreres reformes del segle XX. La façana és en general una obra molt heterogènia, amb presència de diferents tipus de paraments i de qualitats diverses que mostren una sèrie de reaprofitaments i reformes al llarg del temps. La planta baixa és de grans carreus ben esquadrats i les plantes superiors són en general de pedra irregular lligada amb morter de calç o bé de totxo massís, depenent de les zones. Alguns dels balcons tenen els muntants i llindes de pedra ben treballada, especialment els del primer pis. Els balcons són de pedra excepte els del pis superior, de bigues de ferro i material que ha calgut refer en aquesta reforma.

El repicat d’arrebossats ha deixat al descobert algunes antigues obertures tapiades pertanyents a la façana de l’edifici anterior a l’actual, que va ser reaprofitada. Començarem la seva descripció de dalt a baix.

A nivell del sòl del tercer pis ha aparegut una galeria que consta d’una sèrie correguda de 7 finestres separades per pilars de rajola amb arc de mig punt també de rajola. Medeixen 125 cm d’alçada per 75 d’amplada, i estan separades 40 cm unes d’altres. Aquesta galeria s’ha conservat arreu, excepte en l’extrem nord-oest, però bastant malmesa pels balcons. És el que resta d’unes antigues

16. Publicada a OLIVÉ *et al.* 1990: 54.

golfes anul·lades en la reforma de mitjan segle XIX i són del mateix estil que les conservades encara en alguns edificis del Casc Antic com la casa contigua veïna (Enrajolat 18), l'edifici de la Pl. Rovellat 9, Escrivanies Velles 13, o sobre la volta del Pallol. Es dona la circumstància que aquesta galeria figura en un dibuix de Ligier publicat en de l'obra de Laborde a principis del segle XIX.

A nivell de segon pis únicament s'ha vist una finestra tapiada en l'extrem sud-oriental. És de forma quadrangular, amb arc pla de rajoleta massissa, i unes mides de 1 m d'amplada i una alçada màxima documentada de 1,40 m.

Al primer pis s'han trobat dues finestres amb muntants i arcs adovellats de pedra. El seu estat de conservació era bastant precari, parcialment tallades pels balcons i amb la pedra en molt mal estat. Fan una alçada de 1,50 m i una amplada de 1,15. Per altra banda, aquesta és la planta principal de l'edifici del XIX i l'única on tots els balcons tenen els muntants i llindes de pedra.

El nivell de l'entresòl ha donat varies sorpreses. S'ha pogut constatar que fins aquí es conservaven restes del Mur Vell, amb la presència de línies de carreus romans reaprofitats i lligats amb morter de calç, especialment en l'extrem sud-oriental. A més, ha aparegut una finestra amb muntants i arc pla de pedra que mesura 1,40 m d'alçada i 1 d'amplada. Aquesta finestra, ubicada al centre de la façana, va ser tapiada i malmesa en les obres del XIX. Es veuen encara restes de l'ampit i de la motllura en relleu que resseguia l'obertura per dalt i els costats, malauradament totes repicades. Per últim, només els dos balcons dels extrems tenen muntants i llinda de pedra, però amb la particularitat que els muntants no arriben fins el nivell del sòl, sinó que comencen al mateix nivell de l'ampit de la finestra que acabem de descriure. Per tot això considerem que es tracta d'antigues finestres reaprofitades en l'obra del XIX, que van ser engrandides i convertides en obertures pels nous balcons.

Sense dubte la planta dels baixos és el sector que més perspectiva arqueològica generava. Ja abans del repicat es veien alguns carreus i les excavacions arqueològiques del carrer Enrajolat de l'any 2012 havien deixat al descobert la seva base oculta i perfectament conservada; un mur de grans carreus, aquell que ja hem referit abans i que serveix de límit entre el Fòrum Provincial i el Circ. L'extracció d'arrebossats ha estat feixuga a causa de la gran erosió de les pedres, amb grans faltes que havien estat substituïdes per capes de pedra, rajola i arrebossats, tant de morter de calç com de ciment. Un cop netes les pedres, ha quedat a la vista un potent mur d'*opus quadratum*, amb blocs disposats en filades perfectament horitzontals i col·locats en sec, sense morter entre les juntures. Per les seves característiques, el considerem com un mur de factura romana, evidentment la continuació del mur del Fòrum que quedà al descobert en les obres del carrer del 2012. Aquest mur ha quedat vist quasi en la seva totalitat. Només queda emmascarat en algun petit sector de l'extrem sud-oriental, on

l'estat de degradació dels carreus era tan gran que es va optar per no extreure els rebliment que en regularitza el pla. En total han quedat a vista fins a 9 filades de carreus del mur romà, a la que caldria sumar 2 més que hi ha ocultes sota el carrer. Per tant, 11 filades de carreus amb una altura total de 5,40 m. i una longitud de 13,55 m. A partir de les pedres de balcó de l'entresòl el mur romà queda substituït per Mur Vell, que es caracteritza per carreus més irregulars lligats amb morter de calç.

El mur romà està tallat per 4 obertures, finestres obrades probablement en la reforma del segle XIX perforant el mur romà. Una de les finestres, però, està feta aprofitant l'espai de la porta oberta el 1883 que es troba parcialment tapiada amb totxo massís. Aquesta porta, amb unes mides de 2,50 m d'alt per 1,30-1,50 d'ample, està emmarcada per dos muntants coronats per un arc pla de 3 dovelles. El nivell de pas d'aquesta porta queda aixecat 1,25 m. en relació al nivell de circulació del carrer, per la qual cosa sospitem que s'hi accedia antigament mitjançant una escala d'obra desapareguda, o bé que el nivell del carrer era més alt en aquest lloc.

Conclusions

Així doncs, s'ha pogut definir bé una sèrie de fases constructives que mostren l'evolució en el temps de la façana objecte d'estudi.

1.-Segle I dC. Mur del Fòrum Provincial. D'aquesta època és el gran mur d'*opus quadratum* de la planta baixa, documentat en 11 filades i una alçada màxima de 5,40 m. És el tram més ben conservat del mur que separa el Fòrum del Circ i l'únic visible al carrer Enrajolat. Per primer cop es documenta en aquesta alçada i per tant aquest tram constitueix una nova aportació científica al coneixement del Fòrum Provincial en aquest punt.

2.-Segle XII. Mur Vell. Sobremuntant el mur romà i a l'alçada de l'entresòl es documenten en llocs puntuals alguns carreus lligats amb morter de calç que són restes del Mur Vell, la muralla aixecada al segle XII que tancava la ciutat pel sud-oest. Es conserven fins a 3 filades en l'extrem sud-oriental i un màxim de 4 filades tallades per un dels balcons centrals, visibles només en l'interior de la vivenda.

3.-Segles XVI-XVIII. La cronologia de la façana fossilitzada que ha aparegut en el repicat d'arrebossats fa de mal datar. Ens inclinem a creure que és del segle XVII, però li atribuïm un arc cronològic més ampli per prudència. D'aquest moment deuen ser totes les obertures tapiades que hem anat documentant; les 3 finestres de l'entresòl (la central, tapiada, i dues més reaprofitades després com a sortides de balcó), les dues finestres amb arc de pedra del primer pis, la finestra del segon pis i la galeria de 7 arcs del tercer pis. Es configura així un edifici d'una alçada menor que l'actual amb una entrada principal al carrer de la Nau. La

casa tenia uns baixos i 4 pisos. El primer amb 3 finestres quadrades (la central amb una motllura decorativa que l'emmarcava); el segon amb dues finestres d'arc de mig punt, que potser en origen havien estat 3 (la tercera podria haver desaparegut completament amb l'obertura d'un dels balcons); del tercer només ha quedat una finestra força simple en un dels extrems; i del quart, la planta de golfes, amb una galeria d'arquets de totxo, similar a d'altres de la mateixa Part Alta.

4.-Segle XIX. A mitjan de segle XIX l'edifici patí profunds canvis. L'any 1855 s'aixeca de bell nou la façana del carrer de la Nau. La façana del carrer Enrajolat va ser reformada el 1864. La major part de les finestres van ser tapiades i es va fer una nova distribució d'obertures, que és a grans trets la que avui podem observar: 4 finestres en planta baixa; 4 balcons en l'entresòl, primer i segon pis. En el tercer pis l'antiga galeria d'arcs va quedar substituïda per 4 finestres. El 1883 s'obrí una porta que va malmetre el mur romà, actualment tapiada.

5.-Segle XX. Durant el primer terç del segle XX es van fer noves reformes, com la substitució dels esglaons de l'escala interior i l'enrajolat d'alguns pisos (entresòl i primer) amb paviment hidràulic. Del 1934 és la reforma de les golfes, que van ser convertides en dos pisos; es va aixecar el terrat i es convertiren les 4 finestres que donaven al carrer Enrajolat en 4 balcons, tot segons projecte de l'arquitecte Antoni Pujol.

BIBLIOGRAFIA

- ANDRÉS DE PALMA DE MALLORCA: *Las calles antiguas de Tarragona (siglos XIII-XIX)*, Instituto de Estudios Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Tarragona, 1958.
- HERNÁNDEZ SANAHUJA, B.: *Recuerdos monumentales de Tarragona*, ms. existent a l'AHAT, Tarragona, 1877.
- H[ERNÁNDEZ] S[ANAHUJA], B.; T[ORRES], J. M. DE: *El indicador arqueológico de Tarragona*, Tarragona, 1867.
- LABORDE, A. DE: *Viatge pintoresc i històric. El Principat*, Abadia de Montserrat, 1974.
- OLIVÉ, E.; PIQUÉ, J.; RICOMÀ, F.X.: *Tarragona. La imatge i el temps*, Ajuntament de Tarragona, Tarragona, 1990.
- ELENA DE ORTUETA: "La homogeneización del proyecto de obra privada en Tarragona durante el siglo XIX y principios del XX", *Norba-Arte*, XXIV (2004), 147-164.
- ELENA DE ORTUETA: "Los expedientes de licencias de obras del siglo XIX y la Historia de la Construcción", *Actas del Cuarto Congreso Nacional de Historia de la Construcción, Cádiz (27-29 enero 2005)*, ed. S. Huerta, Madrid: I. Juan de Herrera, SEdHC, Arquitectos de Cádiz, COAAT Cádiz, 2005, 809-819.
- SALVAT, J.: *Tarragona antigua y moderna a través de su nomenclatura urbana (siglos XIII al XIX)*, Tarragona, 1961.

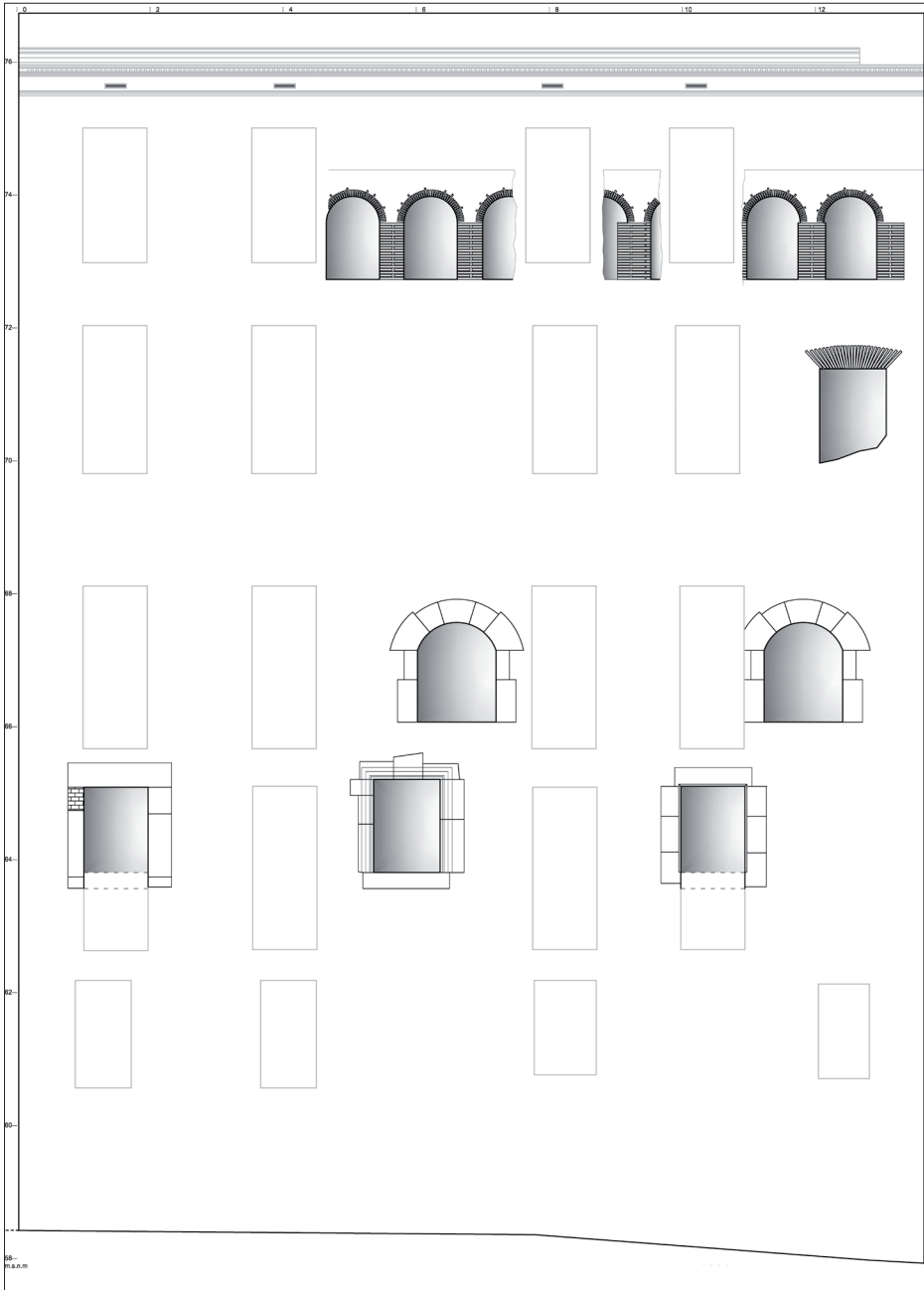

Figura 1. Alçat de la façana amb indicació de les antigues obertures (ombrejades) i indicació de les obertures actuals (en traç fi).

Figura 2. Part baixa de la façana, abans de la restauració i durant les obres del carrer que van deixar al descobert dues filades més de carreus.

Figura 3. Murs de carreus després de la neteja i restauració.

Figura 4. Alçat ortofotogràfic de la planta baixa.

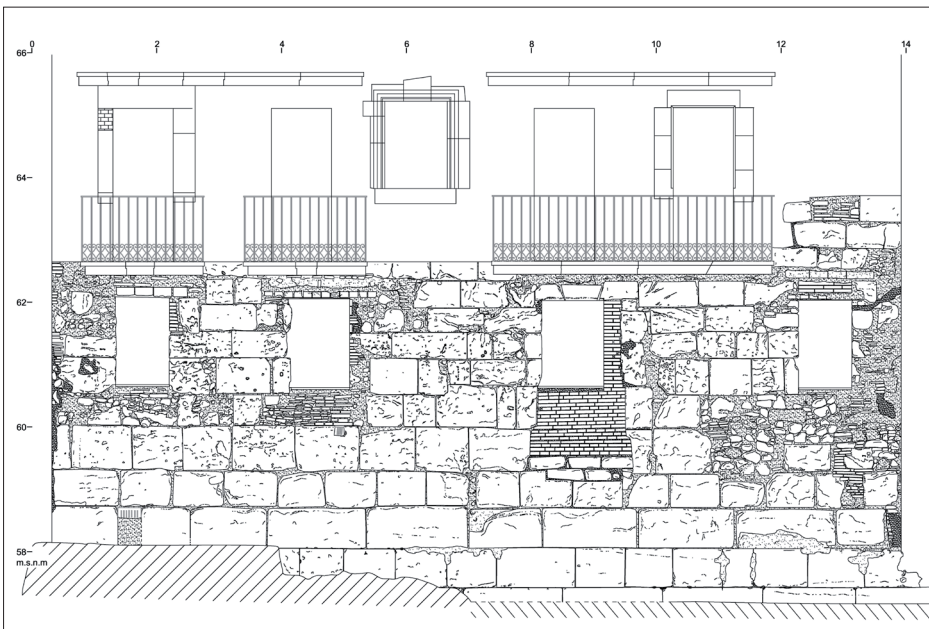

Figura 5. Alçat de la planta baixa que inclou les filades inferiors actualment ocultes sota el carrer.

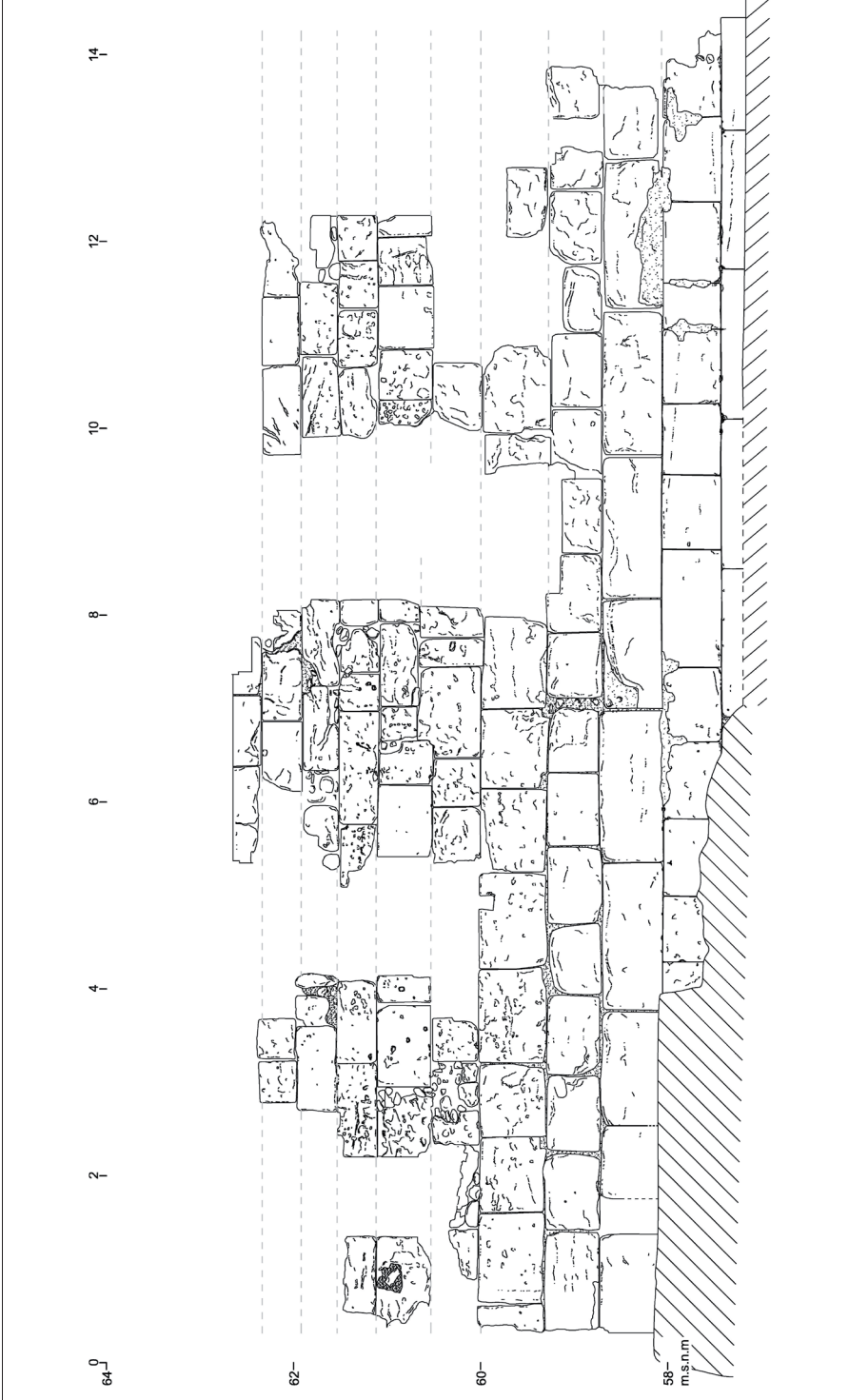

Figura 6. Alçat del mur romà.